

ALLAN JANIK and STEPHEN TOULMIN:

WITTGENSTEIN'S VIENNA,
New York: Touchstone, 1973. pp. 13–32

Introduction: Problems and Methods
Bevezetés: Problémák és módszerek

Tárgyunk négy mozzanatra bontható – egy könyv és jelentése; egy ember és eszméi; egy kultúra és fő irányultságai; egy társadalom és problémái. A társadalom Kakánia* – vagy, más szavakkal, a Habsburg Bécs az Osztrák–Magyar Birodalom utolsó negyed- vagy harmadszázadában, amit Robert Musil jellemzett ily lényegbevágó iróniával regényének, A tulajdonságok nélküli ember-nek első, dokumentarista kötetében. A kultúra, legalábbis első pillantásra így tűnik, saját huszadik századi kultúránk, gyermekkorában; a korai kilencszázás évek „modernizmusa”, melyet olyan személyiségek képviselnek, mint Sigmund Freud, Arnold Schönberg, Adolf Loos, Oskar Kokoschka és Ernst Mach. Az ember Ludwig Wittgenstein; legifjabb fia, Bécs vezető acélmágánásának és a művészetek patrónusának, aki keveset törődött nyakkendőjével és családi vagyonával egy tolsztoji egyszerűséggel és mértékletességgel jellemezhető életvitel javára. A könyv Wittgenstein Tractatus Logico-Philosophicus-a avagy a Logisch-philosophische Abhandlung¹, egy rendkívül tömör, aforisztikus mű a nyelv filozófiájáról, mely a szerző szerint „valamennyi lényeges ponton a filozófia problémáinak végleges megoldását”² nyújtja, s amelyet kezdettől fogva korának egyik kulcsműveként ismertek el,³ s amelyet még így is a mai napig a legkevésbé önértető könyvek egyike, melyet kiadtak – egy talány, vagy roman à clef, melynek az olvasó legalább egy tucat, egymástól különböző értelmezést adhat.

Törekvésünk, az akadémikus szabványok fényében radikális: mind a négy témánkat tükröként használni, hogy abban tükrözzük és tanulmányozzuk a mindenkori másik hármát. Ha nem tévedünk, az alapvető problémák, melyek a Habsburg Birodalom hanyatlásában és felbomlásában nyilvánultak meg, mélyen átszöttek polgárainak életét és tapasztalatait, élményeit, for-

*E nevet, mely két különböző szintű értelmezést kombinál, Robert Musil találta ki. A felszínen a „Császári–Királyi” vagy „Császári és Királyi” kezdőbetűs rövidítéséből származik (K.K. vagy K.u.K.), mely a Habsburg Birodalom valamennyi jelentősebb intézményének nevében szerepelt. De másodlagos jelentése is nyilvánvaló bárkinek, aki ismeri a német gyereknyelvet: és ez „Excrementia”, vagy „Szarország”.

málván és meghatározván a művészek és írók központi és közös gondolatait, témáit a gondolat és a kultúra valamennyi, még a legelvontabb, területén: ugyanakkor a kakániai milieu kulturális termékei osztoztak bizonyos jellegzetességekben, melyek tükrözik e teljesítmények keletkezésének társadalmi, politikai és etikai kontextusát, illetve arra fényt vethetnek. Ezen vonások, amint azt majd bizonyítjuk, legtömörebb összefoglalásukat Wittgenstein Tractatus-ában nyerték el.

Egy ilyen tézissel előlépve az embernek rögvest tudatában kell lenni azon ellenkezésnek, melyet ez provokálni fog, pusztán *formája* által, de az intellektuális módszer és bizonyítás azon komoly problémái révén is, melyek elkerülhetetlenül előállnak, amikor egy esetet értelmezünk tézisünk védelmében.⁴ Hadd jelezzük tehát rögtön, véleményünk szerint miért van az, hogy négy választott témánk mindegyike az ortodox tudományos elemzést sajátos problémákhoz és paradoxonokba vezet, s így sajátos, és sajátosan interdiszciplináris hipotéziseket követel.

Ezen kakániai paradoxonokra adott kísérleti megoldásainkban semmi különösebben rejtélyes vagy „elérhetetlen” dolog nincs. Távol áll tőlünk, hogy valami Zeitgeist-et vagy ehhez hasonló történeti virtus normatívákat prezentáljunk magyarázó elemzésünk kódosító kulcsaként. Egyszerűen a Habsburg Bécs utolsó éveit társadalmi kulturális helyzetére vonatkozó nagyszámú tényre irányítjuk figyelmünket. S ezt, érvelésünk „hiányzó premiszáiként”, kiegészítjük néhány – szigorúan korlátozott számú – hipotézissel, melyek közül több azonnal közvetett alátámasztást és megerősítést fog nyerni.

A fennmaradt problémák, melyekre figyelmünket összpontosítjuk, a következőképpen jelentkeznek. Tegyük fel, hogy az Osztrák–Magyar Birodalom utolsó napjait – vagy Karl Kraus íróniájával: Az emberiség utolsó napjait (Die Letzten Tage der Menschheit)⁵ – vizsgáljuk, tökéletesen tiszteletben tartva a tudomány elfogadott felosztását különböző „tudományágakra”, melyek mindegyike saját „bevett” módszerekkel és kérdésekkel bír. Az eredmény az lesz, hogy még mielőtt elkezdenénk a négy téma egymásutáni tárgyalását, már elvonatkoztatunk és eltávolodtunk mind azon problémáktól, melyeket felvethetünk, mind pedig azon megfontolásoktól, melyekhez eljuthatunk.

Ilyen alapon a Habsburg rezsim politikai története olyan tárgy, melyet önmagában kell taglani. Fordulatainak narratív felsorolása 1890 és 1919 között feltehetően Ferenc József császár és Ferenc Ferdinánd trónörökös tettei és motívumai, Aehrenthal és Izvolszki tárgyalásai, a különböző pártok

és nemzetiségek attitűdjei, az 1909-es zágrábi hazaárulási perek bomlasztó hatása és a kapcsolódó Friedjung affér, és Masaryk felívelő csillaga mentén építkezne. A komponálás tizenkétfokú schönbergi rendszerének eredete már valami egészen más. Ebben az esetben a zenetörténész feltehetően azon technikai problémákra összpontosítaná figyelmét, melyeket a korábbi diatonikus rendszer adta lehetőségek nyilvánvaló teljes kiaknázása vetett fel Wagner, Richard Strauss, illetve magának Schönbergnek korai művei révén. (Nyilván nem vetődne fel számára azonnal, hogy bármi közvetlen jelentősége lenne Schönberg zeneelméletének megértése szempontjából egy olyan újságíróhoz fűződő kapcsolatainak, mint Kraus.) Hasonló sorsra jutna e megvilágításban az a művészeti szakítás, mellyel a szecesszió festői elhatárolták magukat az ortodox akadémikus művészet megállapodott működésétől, vagy a „jogi pozitivizmus” kezdetei Hans Kelsen jogfilozófiájában, vagy Rilke és Hofmannsthal irodalmi törekvései és sorsuk, Boltzmann statisztikai termodinamikájának analitikus módszerei, az a szerep, melyet mint a Bauhaus építészeti iskola előfutárai Adolf Loos és Otto Wagner játszottak, vagy a Bécsi Kör filozófiai programja. Mindegyik esetben az ortodox megközelítés első lépése, hogy a kérdéses fejleményt a festészet vagy jogelmélet, az építőművészet vagy ismeretelmélet többé-kevésbé egymástól független, önmagabizárt történetének epizódjaként kezeli. Bármely nézet, mely azt sugallja, hogy ezen epizódok kölcsönhatásai, összefonódása éppoly jelentős lehet, mint saját belső fejlődésük, csak szegényes méltánylásban részesül, azután, hogy már valamennyi belső tényező nyilvánvalóan kiaknáztatott.

Ami pedig egy olyan embernek az életét és egyéniségét illeti, mint Ludwig Wittgenstein, aki hirhede – sőt legendás – volt rendkívüli érzékenységről, kedélyének szeszélyes változásairól, első pillantásra elkerülhetetlennek tűnne mindezt figyelmen kívül hagyni, amikor Wittgenstein közvetlen, intellektuális teljesítményét becsüljük fel.⁶ Egyszersmind, a Tractatus-t a logikatörténészek vagy nyelvfilozófusok álláspontjáról mérlegelve úgy tűnik, aligha tehetünk egyebet, mint hogy Gottlob Frege-val és Bertrand Russell-lel kezdjük, akiket Wittgenstein bevalottan csodált, és megkérdézzük, mennyiben segítették Wittgensteint saját formális és konceptuális újításai azon logikai és filozófiai korlátok meghaladásában, melyeket Russell és Frege hagytak maguk után megoldatlan.

Ez lenne tehát a minden egyes esetben alkalmazandó eljárás, ha feltételezzük, hogy a tudományos vizsgálat ezen ortodox megközelítése révén a bécsi szituáció valóban teljesen megérthető. A mi megközelítésünk azonban módszertani szempontból épp az ellenkező feltevésen alapul: nevezetesen

azon, hogy a korai kilencszázás évek bécsi társadalmi és kulturális szituációjának megkülönböztető jegyei ez egyszer azt követelik tőlünk, hogy megkérdőjelezzük a politikátörténet, zeneszerzés, elméleti fizika, politikai újságírás és filozófiai logika mozzanatainak ortodox elkülönítése által involvált indító absztrakciókat. Ugyanis mindaddig, amíg ezen absztrakciók érvényességét abszolútként kezeljük néhány rendkívül meglepő dolog Ludwig Wittgensteinre az emberre és első filozófiai mesterművére, a bécsi modernizmusra és ennek Habsburg hátterére vonatkozóan nemcsak megmagyarázatlan, de egyben megmagyarázhatatlan marad. Másrészt ugyanezen sajátos jegyek teljesen érthetővé válhatnak és elveszítetik paradox mivoltukat egy feltétellel, nevezetesen akkor, ha figyelmünket az alábbi mozzanatok közötti kölcsönös összefüggésekre, kölcsönhatásokra összpontosítjuk: (1) társadalmi és politikai fejlődés, (2) a korabeli művészet és tudomány különböző területein érvényesülő általános törekvések és fő problémafelvetések, (3) Wittgenstein személyes attitűdje a moralitás és érték kérdéseinek irányában, és (4) a filozófia problémái, ahogy a századelő Bécsében értelmezték és ahogy feltehetően maga Wittgenstein felfogta azokat, amikor belefogott vizsgálódásaiba, melyeknek a *Tractatus* lett a végterméke.

Például, korabeli mértékekkel mérve, a XIX. század végi Ausztria–Magyarország, vagy dualista Monarchia, vagy a Habsburg Ház – hogy a számos lehetséges elnevezésből csak hármat említsünk – egyike volt az elismert „szuperhatalmaknak”, hatalmas területtel, jól kiépített hatalmi struktúrával és hosszú múltra visszatekintő látszólagos alkotmányos stabilitással rendelkezvén. 1918-ban századok politikai műve omlott össze mint egy kártyavár. Míg a japán császári ház 1945-ben meg tudott őrizni annyit erejéből, hogy a dinasztia összeomlása nélkül hajoljon meg a katonai vereség következményei előtt, s míg 1918 után a wilhelmi Németország még akkor is megőrizte a Bismarck által ráerőszakolt politikai egységet, ha elvesztette királyi fejét, addig a Habsburg szuperhatalom esetében a katonai vereséget azonnal követte nemcsak a monarchia tekintélyének szétmorzsolódása, de valamennyi, a Birodalmat azelőtt összetartó kötelék felbomlása is. Századokon keresztül a Habsburg Ház léte meghatározó politikai tény – sőt, talán *a* meghatározó politikai tény – volt, az általa uralt ősi területeken. Mégis, eltekintve a kastélyok és városházák építészeti stílusától, Erdély és a Bánát német-nyelvű közösségeitől, a Balkán ma alig bír olyan vonással, mely arra utalna, hogy a Habsburg Birodalom valaha is létezett. Megszűnt úgy, hogy maga után alig hagyott több nyomot, mint az 1938–44-es hitleri megszállás, vagy a japán

1941–45-ös „Co-Prosperity Sphere”^{*}. Amint az hamar a látogató szemébe tűnik olyan területeken, mint Macedonia, és Dél-Szerbia, ahol számos város és falu megőrizte mecsetjeit s a török még mindig elfogadott nyelv a görög- és vlach-, szláv- és albán-nyelvű falvak közötti érintkezésben, még a Habsburgok nagy riválisa az Ottomán Birodalom hatása is tartósabbnak bizonyult a Balkán életében és szokásaiban.⁷

Elolvassván azonban a dualista Monarchia politika-történetének standard összefoglalásait az ember bizonyos értetlenséggel látja, hogy az első világháború oly katasztrófális hatással lehetett a Habsburg hatalomra és befolyásra. Miért omlott össze oly véglegesen és teljesen azután, hogy kibírta 1848 forradalmi viharait, a Poroszországtól elszenvedett katonai vereséget, magyarok, csehek, románok és délszlávok nacionalista mozgalmainak egész sorát? Még az oly átfogó és mesteri munka is, mint C.A. Macartney-é, (A Habsburg Birodalom, 1790–1918) az olvasót inkább a fákkal ismerteti meg, míg az erdőt éppoly sötétben hagyja mint azelőtt volt. De végülis semmi okunk arra, hogy meglepődjünk ezen. Adottnak véve a tudományos játékszabályokat, az ilyen munkák elsődleges feladata, hogy kiegészítsék részletekbe menő tudásunkat valamennyi politikai tárgyalásról, manőverről, egyezményről, konferenciáról és rendeletről, melyeken keresztül a választott korszak és rendszer politikatörténete alakult; s ez csakis elvonja figyelmünket a tudományos, művészi és filozófiai eszmék, etikai és társadalmi attitűdök, személyes és közösségi törekvések azon átfogóbb keretétől, melyen belül mindezen politikai mozzanatok megjelentek, melynek jellegétől e mozzanatok ereje, hosszútávú hatása szükségképpen függött. Csak ritkán van úgy, hogy ezen eszmék és attitűdök közvetlen jelentőségre tesznek szert a társadalmi és politikai változás folyamata szempontjából, mint a századfordulós Ausztria esetében.

Hasonló a helyzet, ha a századelő bécsi építészetére és művészetére, újságírására és jogfilozófiájára, filozófiájára és költészetére, zenéjére, színházára és szobrászatára tekintünk – megannyi párhuzamos és független tevékenység, melyek úgy esett, hogy épp ugyanazon a helyen, ugyanabban a korszakban zajlottak –, ismét csak óriási mennyiségű részletes technikai ismeret felhalmozásával végeznénk mindegyik elkülönült területre vonatkozóan, de homályban maradna az a valamennyiükre nézve legfontosabb tény, hogy mindez azonos helyen és azonos időben történt. E vonatkozásban könnyen félrevezetőek lehetnek a késői Habsburg Bécs – ahol a művészeti

^{*}A japán uralom alá került ázsiai és kelet-indiai területek japán hegemonia alatti „föderációját” kifejező kategória. (ford.)

és kulturális élet művészek, muzikusok és írók szorosan összefonódott csoportjának ügye volt, akik számára mindennaposak voltak a találkozások és viták s akik aligha tartották szükségesnek a szakmai specializációt – és mondjuk a mai Anglia vagy Amerika közötti mélyenfekvő különbségek, hisz itt a tudományos és művészeti specializáció bevett gyakorlat, az alkotó tevékenység különböző területei egymástól nagy mértékben függetlenül fejlődnek. Ha megadatna nekünk az a könnyebbség, hogy a kilencszázas évek bécsi kultúrájában napjaink szakosodása tükröződnék, akkor például a művészettörténet és az irodalom elkülönítése valóban jogos és releváns lenne. Minthogy ez nem adatik meg, rendszerint könnyelműen nem vesszük tudomásul a különböző bécsi művészetek és tudományok egymásrahatását, kölcsönös függőségét.

Vajon tökéletesen a véletlennek köszönhető-e, hogy a dodekafon zene kezdetei, a „modern” építészet, a jogi és logikai pozitívizmus, a nem-reprezentatív festészet és a pszichoanalízis – hogy a Schopenhauer és Kierkegaard iránti érdeklődés újraeledését már ne is említsük – mind egy időben és oly nagy mértékben Bécsbe koncentrálnak? Pusztán élettrajzi kuriózmént kezeljük-e, hogy az ifjú karmester, Bruno Walter rendszeresen együtt tartott Gustav Mahler-rel a Wittgenstein család bécsi palotáját látogatván, s beszélgetések nyomán rájött, hogy őt is érdekli a kanti filozófia, amiért aztán Mahler 1894 karácsonyán megajándékozta őt Schopenhauer összes műveivel?⁸ Vajon nem volt-e több, mint Arnold Schönberg egyéni sokoldalúságának személyes kifejeződése az, hogy festmények meglepő sorával és néhány kiemelkedő esszével lépett elő, zeneszerzőként és a zene teoretikusaként elért forradalmi eredményeinek „ráadásaként”? Úgy tűnhet nem, míg aztán megtaláljuk hatalmas művének, a Harmonielehre-nek egy Karl Kraus számára dedikált példányát a következő beirással: „Talán többet tanultam Öntől, mint amennyit az embernek szabadna, ha független akar maradni.”⁹

Ha viszont készek vagyunk Schönberg saját gyakorlatát és vallomását komolyan venni, akkor vizsgálati módszereinket meg kell változtatnunk. Miért tűnik paradoxnak számunkra ma, hogy Schönbergnek, a zenésznek egy rejtett adósságot kellett elismernie egy újságíróval – Karl Kraus-szal – szemben? Általánosabban fogalmazva: hogy történhetett, hogy azok a művészeti és megismerési módszerek, melyek az 1880-as évek végéig oly sok területen szinte megingathatatlanul uralkodtak, ugyanazon pillanatban valamilyen nyílen kritikai támadás tűzébe kerültek, majd át kellett adniuk a helyet a modernizmusnak, mely nagyapáinkat csodálatra, vagy éppen szörnyülködés-

re készítette? Soha nem sikerülne e kérdéseket megválaszolnunk, ha figyelmünket szűken pl. a tizenkét fokú kompozíció új elveire, Klimt stilsztikai újításaira, vagy akár arra a kérdésre korlátoznánk, mennyit köszönhetett Freud Meynertnek és Breuernek. S úgy még kevésbé lennének képesek szélesíteni társadalmi látókörünket és felismerni, hogyan lehetséges hogy Bécsset, mely az „Álmok Városa” névvel dicsérte önmagát, legbefolyásosabb társadalom-kritikusa mint „a világedstrukció kísérleti terepét” („Proving-Ground for World Destruction.”)¹⁰ írhatta le.

Hasonló paradoxonok és inkonzisztenciák torzítják képünket Ludwig Wittgensteinről is, mint emberről és filozófusról egyaránt. Gyakran mondják, hogy a legnagyobb szerencsétlenség, ami egy intellektuálisan nagy jelentőségű és erős etikai meggyőződéssel bíró szerzőt érhet az, ha az angolok „honosítják”. George Bernard Shaw morális felháborodása, elevenbe hatoló politikuma, vitriolos iróniája abban a pillanatban megfosztatott erejétől, amint az angol közönség, amelynek írt, beskatulyázta őt mint egy ír kópét és komédiarót. Ludwig Wittgenstein mai elismerését valami hasonló sors formálta – legalábbis amint láttatják őt az angolszász filozófusok, az erre utal.

Amikor, Frege tanácsára, Wittgenstein először került kapcsolatba Russell-lel és a Cambridge-i értelmiségiek a maguk körébe vonták őt, egy olyan kulturális szituációba, aktív, nagyképű, akaratos emberek olyan csoportjába került, mely jól definiált problémákkal és kialakult történelemmel bírt.¹¹ Különösen Russellben keltett mély benyomást, örömmel töltötte el és kíváncsivá tette; kedvére volt s hízog számára rátalálni erre a briliáns fiatal külföldire, aki oly sok figyelmet szentel az ő logika terén kifejtett munkásságára és láthatóan kész arra, hogy tovább folytassa azt, épp azon megoldást igénylő pontokon, ahol ő, Russel abbahagyta.¹² Érthető így, hogy Russell Wittgensteint egyik rendkívül tehetséges barátjának és tanítványának tekintette, ennek megjegyzéseit és írásait csakis saját, a szimbolikus logikához és ismeretelmélethez kapcsolódó problémái szempontjából szemlélte; és az is megbocsátható, hogy amikor Wittgenstein később felhagy a formális, quasi-matematikai módszerekkel és problémákkal az emberi nyelv sokkal inkább verbális, „természettörténeti” megközelítése kedvéért, ez Russellt eretnecségként, sőt, árulásként sújtotta.¹³ Mégis a pusztán tény, hogy Bertrand Russell-en keresztül Wittgensteint bemutatták a többi cambridge-i filozófusnak – s ezáltal az angolnyelvű akadémiai filozófusok teljes hálózatának – Wittgenstein eszméinek teljes későbbi interpretációjára rányomta a Cambridge-orientáció bélyegét. E tény melléktermékeként szaka-

dék nyílt a tudós Wittgensteinről, és Wittgensteinről az emberről alkotott képünk között. Bizonyára furcsa, érzékeny és különc figura volt, angoltalan öltözködési szokásokkal és társadalmi nézetekkel, valamint egy teljesen szokatlan és intenzív morális komolysággal – cambridge-i kollégái így látták. Mégis készek voltak szó nélkül elmenni ezen idegen furcsaságok és sajátosságok mellett, tudatában annak a rendkívüli hozzájárulásnak, amit az angol filozófiai gondolkodás fejlődése neki köszönhetett.

Amikor Wittgenstein benyújtotta a *Tractatus* doktori disszertációjaként, G.E. Moore vizsgáztatói jelentésében a következő szavakkal tisztelte meg: „Személyes véleményem az, hogy Wittgenstein dolgozata egy zseni műve; de bárhogya is van, az biztos, hogy megfelel a filozófia doktora cambridge-i fokozat követelményeinek.”¹⁴ És „zseni” volt, az is maradt mindvégig angolnyelvű kollégái és követői szemében.

A skatulya révén, amely szerint Wittgenstein szokatlan viselkedésű külföldi volt, rendkívüli, fenomenális, feltehetően egyedülálló újító filozófusi tehetséggel megáldva, az angolok éppoly tökéletesen elködösítették személyiségének, morális szenvedélyének hatását, amint korábban Shaw társadalmi és politikai tanításait semlegesítették. Aligha tűnt fel nekik, hogy több mint valószínű a kapcsolat azon ember aki a cambridge-i Trinity College tanáraként visszautasította a hagyományosan járó privilégiumokat, akit sohasem lehetett a városban látni egyéb öltözetben, mint nyitott nyakú ingben és zipzárás viharkabátban, s aki szenvedélyesen kitartott amellett – inkább etikai mint esztétikai okokból –, hogy csak Western-filmeket érdemes nézni, és (a másik oldalon) a filozófus között, aki továbbfejlesztvén Frege, Russell és G.E. Moore elméleteit oly sokat tett az angol filozófiai gondolat előbbrejutásáért. Kétségtelen, valami az ő családi háttérében, neveltetésében magyarázhatná személyes furcsaságait – „Bécsi, tudja; Freud és ehhez hasonlók...” – de ugyanakkor azt mondják, szakmai figyelmünket összpontosítsuk azon propozíciókra, melyeket Wittgenstein, a formális logika művelője, a nyelv filozófusa kidolgozott.

Ilyen módon tekintettek Wittgensteinre cambridge-i tanítványai még a cambridge-i filozófia tanszék vezető professzoraként eltöltött utolsó éveiben is (Moore nyugdíjbamenetele után nevezték ki).¹⁵ Azok közülük, akik hallgattuk előadásait a második világháború napjaiban, vagy ottani két utolsó tanítási évében, 1946-ban és 1947-ben, még mindig emlékszünk, nézeteit, módszereit és vitatémáit valami teljesen eredetiként és sajátjaként láttuk. S valóban, az angol háttérrel szembeállítva, későbbi tanításai egyedülállóknak és rendkívülieknek jelentek meg, éppúgy, mint korábban a *Tractatus*

Moore számára. Mi Wittgenstein számára kiállhatatlan hülyék voltunk. Le akart leplezni bennünket önmagunk előtt, mint taníthatatlanokat, s időnként kétségbeesett, próbálván felismertetni velünk, hogy milyen problémát akart bemutatni nekünk. Mi ugyanis feljártunk szegényesen bebútorozott saszézek-szobájába a Whewel's Court tomyának tetején, saját filozófiai problémáinkkal; s igen boldogok voltunk, hogy felcsipegethettük azokat a példákat és meséket, melyek előadásainak mindig oly nagy részét tették ki, s azokat a már előre megfogalmazott angol-amerikai kérdésekkel hozhattuk összefüggésbe. Vádjait figyelmen kívül hagytuk. A legjobb esetben tréfaként kezeltük őket; a legrosszabb esetben azon intellektuális gőg egyik megnyilvánulásának tűntek számunkra, mely arra kapatta őt, hogy a Tractatus-ban kidolgozott „gondolatok igazságáról” beszéljen, amelyek „támadhatatlanok és véglegesek”, melyek a filozófia problémáinak „végleges megoldását” nyújtják.¹⁶

Mégis, visszatekintve fel kell tennünk a kérdést, végülis vajon valódi volt-e a kölcsönös meg nem értés Wittgenstein és cambridge-i tanítványai között – valóban oly teljes és átfogó volt-e, mint azt ő maga nyilvánvalóan hitte. Ha a legcsekélyebb valóságtartalma van a történetnek, melyet e könyvben elmondunk, akkor az többek közt implikálni fogja, hogy azok a prekonceptiók, melyekkel angol hallgatói közelítettek hozzá, szinte teljesen kirekesztették őket mondanivalójának megértéséből. Két személyiséget láttunk benne, az angolul beszélő filozófust, aki egyedülállóan eredeti technikai zsenialitással bírt, s aki, véletlenszerűen, ragaszkodott szélsőséges morális individualizmusához és egalitarianizmusához. Jobban tettük volna, ha integráns személyiséget, a valódi bécsi zsenit látjuk meg, aki személyiségét és tehetségét, egyebek közt, a filozófiában fejté ki, s aki, véletlenszerűen, épp Angliában él és dolgozik. Akkoriban úgy tűnt, mintha Wittgenstein későbbi filozófiájának lényegét csak „saját fejéből” agyalta volna ki, látszólag a semmiből, mint a pók szövi hálóját; valójában anyagának nagy része oly forrásokból táplálkozott, melyekről angol hallgatósága semmi közelebbit nem tudott, s nem egy azon problémák közül, melyekre figyelmét összpontosította, már az első világháború előtt vitatott kérdés volt a németnyelvű filozófusok és pszichológusok között. Ha volt intellektuális szakadék Wittgenstein és köztünk, az nem az ő filozófiai módszerei, előadási stílusa és tárgya különleges, egyedülálló mivoltából következett. Ez inkább kultúrák összeütközésének jele volt: összeütközés a bécsi gondolkodó, kinek intellektuális problémáit és személyes attitűdjeit egyaránt az 1914 előtti neokantiánus környezet formálta, melyben a logika és etika egymással és a nyelv kri-

tikájával (Sprachkritik) szorosan egybekötődtek, és olyan hallgatókból álló hallgatósága között, kiknek filozófiai problémafelvetéseit Moore, Russell és kollégáik neohumeánus (s így prekantiánus) empiricizmusa határozta meg.

Jelen érvelésünkben semmi olyat nem fogunk mondani, ami kétségbe vonná Wittgenstein filozófiához való tényleges hozzájárulásának jelentőségét vagy eredetiségét; ellenkezőleg, amint gondolatai visszakerülnek eredeti kontextusukba, problémáinak forrását azonosítottuk, eszméinek valódi újszerűsége és jelentősége még nyilvánvalóbbá válik. De megfelelő módon ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy Wittgenstein a morális individualista, és Wittgenstein az „igazságtáblák” és „nyelvi játékok” filozófusa egyetlen konzisztens személyiség alternatív mozzanatai voltak épp annyira, mint, mondjuk Leonardo az anatómus és tervező, vagy Arnold Schönberg a festő és esszéíró, zenetudós és Karl Kraus csodálója.

Annak szükségessége, hogy újraértékeljük Wittgenstein az ember és Wittgenstein a filozófus közötti kapcsolatot, csak megerősödik, amikor a megoldatlan paradoxonok és problémák negyedik hátramaradt csoportját vesszük elő. Ezek közvetlenül magának a Tractatus Logico-Philosophicusnak az értelmezéséből adódnak. Amint már említettük, Wittgenstein írásait széles körben vagy mint a huszadik századi matematikai logika fejlődésének eredményeit, vagy pedig mint a brit analitikus filozófia teljesítményeit tekintették. Russell-hez, Fregehez, G.E. Moore-hoz és John Wisdom-hoz fűződő személyes kapcsolatai kulturális indíttatásából, intellektuális érdeklődéséből minden egyebet beárnyékolnak. Megtapsolták vagy épp támadták mint „az igazságtáblák módszerének” társszerzőjét, mint a két háború közötti évek pozitívizmusára ható uralkodó befolyást, mint a „magánnyelvek”, „kézzelfogható definíciók” és „érzéki adatok” kritikusat, mint az „intellektuális gátlások”, a „nyelvi játékok” és „életformák” elemzőjét – egy szóval, mint azt az embert, aki átvette Bertrand Russell és G.E. Moore eszméit és módszereit s továbbfejlesztette őket oly mértékben, ami meghaladta eredeti megteremtőik képzelőerejét. Azonban még ha a Tractatus publikációját kizárólag mint a filozófiai logika történetének egy epizódját szemléljük is, a könyv egyik jelentős vonása rejtélyes marad. Körülbelül hetven oldal után, mely nyilvánvalóan semmi egyébbel nem foglalkozik mint logikával, a nyelv elméletével és a matematika vagy természettudomány filozófiájával, hirtelen (a 6.4 pont után következő tételek) az olvasó meglepetésére öt olyan befejező oldal következik, melyeknek látszólag semmi közük a tárgyhoz, dogmatikus tézisek láncolata a szolipszizmusról, a halálról és a „világ értelméről”,

mely „a világon kívül kell, hogy létezzék”. A pusztá aránytalanságra való tekintettel, mely a logikai–filozófiai előzményekre és ezen záró morális-teológiai aforizmákra szánt terjedelemben van, könnyen hajlamosak az olvasók arra, hogy figyelmen kívül hagyják a végső téziseket, mint *orbiter dicta* – mint valamely véletlenszerű utógondolatokat, amelyek bizonyos törvényes ítélet végén jelentkeznek, s nincs kötelező erejük, minthogy nincs jogi vonatkozásuk a tárgyalt esetre nézve.¹⁷

De vajon valóban jogos-e a *Tractatus* ilyen olvasata? Vajon az etikára, értékre és „az élet problémáira” vonatkozó ezen záró reflexiók pusztá hatásvadászat, töltelékszöveg vagy magánérdekű utógondolatok voltak-e? Vagy esetleg van bizonyos szerves kapcsolatuk a fő szöveggel, mely kapcsolat a bevett interpretáció figyelmét elkerülte? E kérdés mindaddig, amíg e kétség az angol nyelvű filozófia professzionális technikai világának keretei között marad, nem lesz egyéb mint akadémikus felvetés. De rögtön aktívává válik, ha az ember kimozdul Cambridge-ből Ausztriába, s észreveszi, hogy ott a *Tractatus*t rendszerint mint etikai értekezést szemlélik. A Wittgensteinhez legközelebb állt osztrákok következetesen azt vallják, hogy bármivel is foglalkozott Wittgenstein, azt mindig etikai szempontból közelítette meg; ebben az értelemben egyiküket közvetlenül Kirkegaard-ra emlékeztette.¹⁸ Családjának és barátainak szemében a *Tractatus* többet jelentett, mint egy etikáról írt könyv; egy etikai *tett* volt, mely *megmutatta* az etika természetét. És ezt az impressziót csak megerősíti a nemrég megjelent *Memoir*, melyet Paul Engelmann gyűjteményével (*Levelek Ludwig Wittgensteintől*) együtt tettek közzé, éppúgy, mint Ludwig Ficker-rel folytatott levelezése.¹⁹ Engelmann szerint, akivel Wittgenstein többet vitatkozott a *Tractatus*ról, mint bárki mással azok közül, akik azóta a könyvről írtak, a mű témája alapvetően etikai. Engelmann úgy jellemezte Wittgenstein alapvető eszméjét, hogy az elvásztja az etikát az intellektuális érvelés, alátámasztás minden fajtájától. Az etika a „szótlan hit” ügye volt; s Wittgenstein minden egyéb vállalkozását mint ezen fundamentális eszméből kinövőt szemlélték.

Ezért a közvetlen konfliktus az angol nyelvű irodalom, – mely a *Tractatus* egy a logikáról és a nyelv elméletéről szóló esszéként kezeli, – és a bécsi értelmiségi körökben még mindig meglévő azon tradíció között, mely teljesen eltérő módon szemléli mindazt, amit Wittgenstein tett. Azóta, hogy Russell megírta bevezető esszéjét a *Tractatus*hoz, az angolszász filozófusok szinte kivétel nélkül azt feltételezik, hogy a *Tractatus* főként a filozófiai logika technikai problémáival, valamint a nyelv és a világ viszonyával foglalkozik. Azt a tényt, hogy Wittgenstein eredetileg elutasította Russell beveze-

tőjét, mint ami félrevezető, olyannyira, hogy azon is gondolkozott, ne álljon-e el a könyv publikációjától²⁰, úgy értelmezték, hogy az csak a könyv bizonyos szűkebb mozzanatainak Russell általi téves értelmezését jelezte, s alapjában a könyvet változatlanul a nyelv logikájának vizsgálataként kezelték, bizonyos furcsa, az értékekre vonatkozó utalásokkal. Ez az interpretáció megerősítést nyert azáltal, hogy a logikai pozitivisták, így Carnap és Ayer a művet mint empirista bibliát tisztelték. S noha a Wittgensteinhez oly közel álló Elizabeth Anscombe elvetette a pozitivisták nézeteit, mint amelyek a Tractatus érdemi megértéséhez irrelevánsak, az általa kínált alternatíva is mindössze csak azt követeli, hogy több figyelmet kell szentelni Frege-nek, ki szerinte Wittgenstein legfontosabb elődje volt – továbbra is a logikát tartva ezáltal az érdeklődés középpontjában.²¹

Igy aztán bárki, aki kísérletet tesz a Tractatus megértésére két, egymással ellentétes nézettel találkozhat a mű voltaképpeni tárgyát illetően. Ezek, az egyszerűség kedvéért, az „etikai” és a „logikai” interpretációk. Mindkét felfogás elismerésre méltó erőket sorakoztat fel maga mögött. Mindkettő magyarázza a Tractatus bizonyos aspektusait, de egyik sem ad teljes magyarázatot. A mi elemzésünk e könyvben felborítja a mai angol és amerikai nézetekben kialakult egyensúlyt. Azt bizonyítjuk, hogy az „etikai” értelmezés primátusát kell elfogadni a könyv oly módon való megértése érdekében, amely Wittgenstein saját szándékaival is egybevág. Még ha el is tekintünk mindazon környezeti mozzanatoktól, melyeket a következő fejezetekben vizsgálunk, két közvetlen okunk van arra, hogy így tegyünk. Először is Wittgenstein maga kifogásolta művének valamennyi, még életében keletkezett interpretációját, és a legtöbb, később publikált értelmezés csak részletekben különbözik azoktól. Másrészt Paul Engelmann elsőkézből való vallomását sokkal inkább hitelesnek kell tekintenünk, mint mindazok későbbi következtetéseit, akik a Tractatushoz „logikai” előfeltevésekkel és irányultsággal közelítettek. Végülis Engelmann szoros kapcsolatban volt Wittgensteinnel éppen abban az időszakban, amikor a könyv született, s amikor gyakran volt módjuk a mű megvitatására.

A legfontosabb tanács, melyet Engelmann a Tractatus értelmezését illetően ad, az, hogy a könyvet úgy kell tekinteni, mint amely egy sajátos kulturális milieuból ered. Engelmann szerint e milieuz a Bécs, amelyben Wittgenstein felnőtt, szellemileg éretté vált; és e milieuban különösképpen az az áramlat, melyet legjobban Karl Kraus és Adolf Loos művei képviselnek.²² Sajnos Engelmann maga csak igen kevés információt nyújt Kraus és Loos Bécséről – a századvégi Bécs kultúrájának csupán csupasz csontozatát.

E könyv egyik fő célja éppen az, hogy továbblépjén az Engelmann által kezdeményezett vizsgálati irányban, azaz Wittgenstein korai művének történeti dimenziójában.

Csak igen kevés szerző nyújtott egyéb, kiegészítő adalékot Wittgenstein történeti háttérének feltárásához. Barátja és tanítványa Maurice Drury közli, hogy Wittgenstein Kierkegaard-t a tizenkilencedik század legjelentősebb gondolkodójának tartotta;²³ Anscombe kisasszony szerint Wittgenstein műve csak Frege munkásságához viszonyítva láttatható megfelelően²⁴; számos szerző tárt fel hasonlóságokat és párhuzamokat Wittgenstein és Schopenhauer nézetei között²⁵; Erich Heller és Werner Kraft a Tractatusnak azon a nyelv természetéről szóló művekhez való viszonyát hangsúlyozzák, melyeket ugyanazon korszak más középeurópai gondolkodói, így Kraus, Mauthner és Landauer²⁶ írtak; Erik Stenius és Morris Engel pedig a Tractatusban és Wittgenstein későbbi filozófiájában egyaránt fellelhető kantianus mozzanatokra mutatnak rá.²⁷ Mindez azonban nagyon kevés ahhoz, hogy fény derüljön a bécsi kulturális élet lényegi vonásaira, ami viszont elengedhetetlen a Tractatus-szal kapcsolatos központi paradoxon megoldásához – ahhoz, hogy összebékítsük az „etikai” és a „logikai” Wittgensteint, s így helyreállítsuk azt az egységet, melyet ember és műve alkot, jóvátéve az akadémiai tudományosság „sebeszi” működésének következményeit.

Módszerünk e bevezető tárgyalásában amellet érvelünk, hogy az ortodox tudományos elemzés Wittgenstein Bécséről, illetve Wittgensteinről magáról alkotott képünkre olyan absztrakciókat kényszerít, melyek a tények fényében irrelevánsoknak és alkalmazhatatlanoknak bizonyulnak. Hogy e megközelítés irreleváns, annak egy általános illetve egy különös filozófiai oka van. Mindenekelőtt az említett absztrakciók mindegyike adottnak vesz, illetve egyszersmind terméke egy olyan intellektuális és művészeti specializációnak, amely a késői Habsburg Bécs kulturális életében ismeretlen volt, s csak az elkövetkező ötven évben vált bevett gyakorlattá. Másrészt ezen absztrakciók még sajátabb módon a filozófiának azt a szemléletét tükrözik, mely e tudományt mint autonóm szakmaként űzőtt akadémiai diszciplínát látja – vagyis egy olyan koncepciót, amely az angliai és az Egyesült Államok-beli egyetemeken majd csak a második világháború után válik uralkodóvá, s amely teljesen irreleváns az 1914 előtti Ausztriában. Wittgenstein Bécsében a képzett körökben mindenki vitatkozott a filozófiáról, s akár művészet vagy tudomány, akár a jog vagy a politika volt tevékenységi területe, a Kant utáni filozófiai gondolat központi problémáit mint közvetlenül saját érdekeibe vágót tekintette. A filozófia, melytől távol állt, hogy egy

autonóm és önmagába zárt disciplina sajátos tevékenységi területe legyen, számukra sokoldalú volt és kölcsönös kapcsolatban állt a korabeli kultúra valamennyi aspektusával.

Figyelembevéve a fentebb vázolt különbséget, egy további kérdés kerül előtérbe. 1920 után maga a Tractatus vált az új „professzionizált” filozófia egyik alapkövévé. Magán az alakuló diszciplínán belül igyekeztek egymástól elkülöníteni a filozófia „technikai” problémáit ezek szélesebb kulturális összefüggéseitől, mátrixától, s ez utóbbi elméleti elemzéseket egy – az olyan problémáktól és tételektől, mint mondjuk a matematikáé –, független, önálló alapra helyezni.²⁸ De fel kell tennünk a kérdést, vajon mindez bármi módon is egybevágott-e Wittgenstein saját szándékával? Remélhetjük-e a Tractatus helyes megértését, ha a fentieket elsősorban mint olyan mozzanatot kezeljük, amelyet később és mások építettek a műre? Ez is egyike azon kérdéseknek, melyeket a jelen vizsgálódás fényében, saját közelítésünkben fogunk megválaszolni. Itt elegendő egyetlen mozzanatra utalni. Wittgenstein maga semmi olyat nem tett, ami azt mutathatná, hogy el akarta vágni magát attól a szélesebb értelemben vett irodalmi és kulturális tradíciótól, melyet ifjúságában megismert. Viszonylagos tájékozatlansága a filozófia régebbi klasszikusait illetően bőséges ellensúlyt nyert a német és osztrák kultúra fő alakjainak igen gazdag és átfogó ismerete által. És két fő művéhez választott mottóit olyan szerzőktől vette, (Kürnberger a Tractatus, és Nestroy a Vizsgálódások esetében) kinnél tipikusabb bécsieket aligha lehet megnevezni.

George Santayana szokta mondani, hogy akik tájékozatlanok a gondolkodás történetében, azoknak elkerülhetetlen sorsuk, hogy újra eljátszák azt. E gondolat folytatásaként tegyük hozzá: azok, akik nem ismerik az eszmék kontextusát, éppúgy arra vannak ítélve, hogy félreértsék az eszméket. Nagyon kis számú, önmagában elméleti diszciplína esetén – így pl. a matematika legelvontabb területein – talán megtehető a koncepciók és érvelés történeti–kulturális milieuból való elvonatkoztatása, az ilyen tudománytörténeti teljesítményeknek ezen környezettől elszigetelt szemlélete. (Így Ramanujan-nak, egyedül élvén Indiában, lehetősége volt a számelmélet olyan mértékű fejlesztésére, hogy munkássága az európai matematika fejlődésének jelentős tényezőjévé válhatott.) Egyéb területek viszont különböznek ettől, és a filozófiában ez a különbség szükségszerű. A pozitivisták mindazon derék törekvései ellenére, hogy a filozófiát megtisztítsák a történelmi salaktól, kérdéseit a matematikában már ismert, elvont általános formulákkal fogalmazzák újra, a valódi emberek (legyen az Ludwig Wittgenstein, vagy bár-

ki más) eszméi és filozófiai problémái úgy szegeződnek nekünk, mint a geológiai leletek *in situ*; s eltávolítván róluk eredeti lelőhelyük nyomait, túl könnyen feledjük azt a történeti és kulturális mátrixot, melyben azok formát nyertek, s végül olyan szobrászati formát erőltetünk rájuk, mely nem eredetüket (saját szerzőjük intencióját, elképzeléseit), hanem jömagunk beléjükvetített gondolatait fejezi csak ki.

Hogyan kerülhető mindez el? Wittgenstein esetében úgy, ha állandóan az egyik kulcskérdést tartjuk szem előtt. Ez a kérdés: Milyen filozófiai problémák foglalkoztatták Wittgensteint még *az előtt*, hogy egyáltalán kapcsolatba kerülhetett Frege-vel és Russell-lal? Még ma, az 1970-es években is nem egy tekintélyes, tudományos mű Wittgensteinről és a *Tractatus*ról azt sugallja, hogy Wittgenstein filozófiai érdeklődése, főbb problémafelvetései ezen találkozások utánra datálhatók; hogy filozófia iránti érdeklődését Frege és Russell matematikai logikája ébresztette fel, illetve később ismerkedése Russell és Moore ismeretelméletével és lingviztikai elemzésével. (E tendencia tökéletes illusztrációja David Pears nemrégiben megjelent esszéje Wittgensteinről.)²⁹ Mégis van egy mozzanat, amely kétségtelenül e nézet *ellen* szól. Amikor idézzük Wittgenstein köszönő sorait „Frege nagy művei és barátom, Bertrand Russel úr írásai”³⁰ kapcsán, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Wittgenstein maga kezdeményezte velük a kapcsolatfelvételt. Aligha igaz, hogy csak e kapcsolatok létrejötte után, és e kapcsolatok által keletkezett filozófiai érdeklődése. Inkább úgy tűnik, hogy addigra *már* megformulázott filozófiai problémákkal foglalkozott, s ezek megoldását remélte Russell és Frege logikai módszereinek alkalmazásától. Ami pedig maguknak e problémáknak az eredetét illeti, ezekkel feltehetően bécsi neveltetése, tanulmányai során került szembe.

Általánosságban is bizonyos, hogy van némi logikátlanság azon Wittgensteinről alkotott képekben, melyek őt, mint Frege, Russell és Moore filozófiai „tanítványát” vagy „követőjét” ábrázolják. Tudjuk, hogy Frege nagy zavarba jött Wittgenstein kérdései kapcsán, s nem tudván megérteni azokat, Russellhez irányította őt, azt remélve, hogy Russell inkább meg tud birkózni a feladattal; s tette mindezt végülis, amint az Wittgensteinnek a *Tractatus*hoz Russell által írt bevezetőre való reagálásából kiderül, nem sok sikerrel. Sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha Wittgensteint teljesen független filozófusként kezeljük, s megvizsgáljuk, vajon nem azonosítható-e inkább az őt legjobban foglalkoztató problémák, ha azon eszmékre és szerzőkre összpontosítjuk figyelmünket, amelyeknek ő már ismerője volt, mielőtt Fregehez fordult volna segítségért és tanácsért. Ez az a megközelítés,

melyet Engelmann Memoir-ja is követni ösztönöz, s amely összhangban van Wittgenstein barátjának és hagyatéka gondozójának, G.H. von Wright professzornak egy nekünk tett megjegyzésével, miszerint a két legfontosabb dolog, melyet Wittgensteinről nem szabad felednünk: egyrészt az, hogy bécsi volt, másrészt pedig mérnök, a fizika igen alapos ismeretével.³¹

S a közvetlenebb források hiányában csak úgy remélhetjük, hogy kérdésünkre – melyek voltak Wittgenstein eredeti filozófiai problémái? – választ kapunk, ha készek vagyunk figyelemre méltatni azt a szituációt, amelyben Wittgenstein felnevelkedett. Adott egy nagytehetségű és rendkívüli érzékenységű fiatalember, aki a Wittgenstein família igen csak egyéni körülményeibe született – mely családban nemcsak az ipari vagyon, de a kultúra, különösképpen a késői Habsburg Bécs zenei kultúrája összpontosult –, s akit szigorú képzésnek vetettek alá olyan tudósok matematikai és fizikai elméletének terén, mint Heinrich Hertz és Ludwig Boltzmann; vajon mit feltételezhetünk, milyen problémakörök vetődhettek fel számára, mint filozófiai problémák és mint olyanok, melyeknek megtámadhatatlan és hátrározott, s így végső megoldásához Russell logikája kielégítő fegyverzetet nyújthatott?

Ha ezt a kérdést akarjuk megválaszolni, el kell felednünk azon eszméket és módszereket, melyeket Wittgenstein Frege-től és a cambridge-i analitikus filozófusoktól később elsajátított, és saját filozófiai célkitűzései megvalósítására felhasznált. Ehelyett közvetlenül Wittgenstein gyermekkorának Bécsére kell tekintenünk – társadalmi és politikai problémáira, kulturális életének fő mozzanataira, s mindenekelőtt azon filozófiai keretekre, melyek éppannyira formálták a zenészek, írók, ügyvédek és mindenfajta gondolkodó emberek gondolkodásmódját, problémafelvetéseit, mint az akadémikus filozófusokét. S amilyen mértékben a Tractatus kulcsot ad azon korszak megértéséhez, melyből jött, remélhetjük, hogy e vizsgálat mindkét irányban világosságot teremt, hogy újraértékelve nézeteinket Ludwig Wittgensteinről, és Wittgenstein gondolatairól a nyelvre vonatkozóan, egyúttal világosabban látjuk majd annak a Bécsnek a jellemzőit, mely a huszadik századi művészetben és gondolkodásban oly sok mindennek a bölcsője volt.

Megfogalmazván Wittgensteinnel kapcsolatos kulcskérdésünket, melynek megválaszolása középponti törekvésünk, most lássuk ennek egyik oldalát. Ha jó úton járunk, a válaszhoz vezető első lépésben komplex, a diszciplínák határait feloldó vizsgálat alá kell vetnünk az osztrák politikai, társadalmi és kulturális élet és filozófiai gondolkodás fő mozzanatait, ezeket egymásmellettiségükben, kölcsönös meghatározottságaikban és mint egy-

másban tükröződő mozzanatokot szemlélve. Ha valakit csak Wittgenstein *logikai módszereinek* történeti eredete érdekel, akkor aligha kérdéses Gottlob Frege és Bertrand Russell elsődleges fontossága. *Filozófiai eszméinek* történelmi eredete azonban, mint látni fogjuk, ettől teljesen eltérő; ezeket csakis úgy ismerhetjük meg, ha kísérletet teszünk Wittgenstein background-jának és neveltetésének hipotetikus rekonstrukciójára, elsősorban a szélesebb értelemben vett ausztriai kontextusra vonatkozó ismereteinkre alapozva.

Ennek megfelelően, e könyv első részében a „gay Vienna” politikai és társadalmi vonásait fogjuk tárgyalni, a Habsburg monarchia utolsó évtizedeiben. Egy szuperhatalom kerül majd szemünk elé, melyet a gyors gazdasági változások problémái és a nehezen fékezhető kisebbségek gyötörnek, hatalom, melynek kialakult alkotmányos struktúrája lényegi pontokon képtelen volt alkalmazkodni a változó történelmi helyzetéből fakadó új követelményekhez. Ezután azon közös témákra és problémákra összpontosítjuk figyelmünket, melyek ezen késői Habsburg milieuban a tudományos-művészeti életben tevékenykedőket foglalkoztatták s amelyeknek Karl Kraus volt az elismert és legtisztábban látó szószólója. Olyan társadalom volt ez, melyben a bevett kommunikációs formák, vagy kifejezési eszközök – a politika nyelvétől egészen az építészeti tervezés alapelveiig – láthatóan elvesztették kötődésüket intencionált „üzeneteikkel”, tartalmukkal, és megfosztottak voltaképpeni funkciójuk teljesítéséhez szükséges képességtől.

Amikor Kraus a nyelv kritikáját követelte, mint a gondolkodás életbevágó eszközét, ezt a gondolkodásban és kifejezésben uralkodó lomposság elleni morális gyűlöletével tette, mert e lomposság kikezdte az egyéni integritást s védtelenül hagyott a korrupció és képmutató emberek politikai csalássaival szemben. De Kraus egyszemélyes; a társadalmi vita becsületességének helyreállításáért folytatott keresztes hadjáratának szélesebb értelemben vett implikációi is voltak. Hamarosan visszhangra talált az intellektuális és művészi tevékenység más területein, és átfogóbb, az élet minden terén használt kifejezési eszközök kritikájának követelésévé szélesedett – így követelték például mindama konvencionális és tartalmatlan dekoráció eltávolítását, mellyel a szentimentalizmus terhelte az alkotó művészeteket, helyreállítandó ezek kifejező erejét, hogy ismét megfelelhessenek eredeti és voltaképpeni funkciójuknak. De miként lehet a „medium” adekvát az „üzenettel”? Miként szolgálhat bármi valami más kifejezésének vagy megjelenítésének eszközeként? A művészeti és intellektuális élet valamennyi területén találunk embereket, akiket ugyanez a probléma foglalkoztat. Milyen értelemben tekinthető a zene, a festészet vagy az építészet, a mindennapi nyelv úgy mint

„reprezentáció” vagy *Darstellung*? És milyen alternatív „szimbolikus funkcióval” bírhatnak ezek? Mindezen problémákat, melyeket az elmúlt néhány évben Marshall McLuhan népszerűsít, Kraus és Boltzmann, Loos és Schönberg Bécsében sokkal elmélyültebben és nagyobb következetességgel vitatták.

Mint látni fogjuk, az a gondolat, hogy a nyelvet, a szimbolizmusokat és a különböző kifejezési eszközöket mint „reprezentációkat” (*Darstellungen*) vagy „képeket” (*Bilder*) tekintjük, 1910-re a bécsi kulturális élet minden terén már közhellyé vált, s így eredetét aligha tudhatta Wittgenstein *Tractatus*-ában. Tudósok között e fogalom már legalább Hertz óta forgalomban volt, aki a fizikai elméleteket úgy jellemezte, mint amelyek a természeti jelenségeknek éppen ily értelemben vett képei vagy reprezentációi.³² De a másik oldalon, a művészek és zenészek között éppígy ismerős volt; Arnold Schönberg például a következő címmel írt a zenei gondolatról esszéjét: *Der Musikalische Gedanke und die Logik, Technik, und Kunst seiner Darstellung*.³³ Mire Wittgenstein a színpadra lépett, e vita már körülbelül tizenöt vagy húsz éve napirenden volt Bécs szalonjaiban, gyakran a kanti hagyományokból, nevezetesen az „antifilozófustól”, Arthur Schopenhauertől vett fogalmi apparátust alkalmazva. Wittgenstein teljesítménye, ezt bizonyítjuk majd, nem e vita kezdeményezésében állt, hanem abban, hogy a szerteágazó szálat végül összefogta, a tárgyalt kérdések teljesen általánosított és következetes elemzését megvalósítva. És az a mód ahogyan ezt megvalósította, számára személyesen egy további előnyt is jelentett: képessé tette arra, hogy felszabaduljon saját etikai álláspontjával kapcsolatos néhány intellektuális probléma nyomása alól – minden bizonnyal nem ezen álláspont intellektuális alátámasztása útján, hanem látszólag megdönthetetlen érvanyagot adván saját azon kierkegaardianus nézetéhez, miszerint morális kérdések kapcsán intellektuális szempontok nem alkalmazhatók.

Eddig csak a következő fejezetek tematikájáról szóltunk, s csak keveset mondtunk vizsgálódásaink jellegéről és módszeréről. Még így sem várhatjuk azt, hogy az akadémikus vagy professzionális filozófusok elégedettek legyenek magyarázatunkkal. Mégis, bármely Wittgensteinről alkotott kép, mely őt mint a huszadik századi professzionális filozófusok első nemzedékének tagját ábrázolja, csak annyiban tűnik megalapozottnak, amennyiben őt az angol nyelvű filozófiai háttérrel való összefüggésében szemléljük. (S ekkor mily forradalmian újként jelenik meg.) Viszont amint eredeti környezetében látjuk őt, az iménti ábrázolás félrevezető mivolta teljesen nyilvánvalóvá válik. Ugyanis, szaporítván a logikával és nyelvvel foglalkozó, valamint az etikus Wittgenstein elválasztásából adódó paradoxonokat, egy

újabb rejtéllyel kerülünk szembe — nevezetesen azon ténnyel, hogy továbbfolytatván a Russell és Moore által kezdeményezett nyelvészeti elemzés programját, Wittgenstein, teljesen véletlenszerűen, megoldott egy a reprezentációval kapcsolatos általános problémát, mely állandóan foglalkoztatta valamennyi bécsi kortársát; s tette ezt egy és ugyanazon terminológia alkalmazásával, mint amit ők maguk használtak azelőtt!

Összefoglalva: a jelen könyvben kifejtett történeti érvelés arra szolgál, hogy fényt vessen nem annyira Wittgenstein *vélekedéseire*, mint inkább *problémáira*. Egy olyan mély, független és eredeti gondolkodó, mint Wittgenstein egyszerűen csak határozottabb elképzelésekkel bíró elődei vagy kortársai hatására nem változtatja meg jellemző intellektuális és morális nézeteit; ezért engednünk kell, hogy érvei a saját lábukon álljanak, s azt kell vizsgálnunk, miként fogott hozzá, hogy megtámadhatatlan és határozott igazolást szolgáltatson e nézetek számára. De amint arra kerül a sor, hogy meg akarjuk érteni azokat a problémákat, melyeknek az említett érvek és nézetek számára a jelentőségüket köszönhatték, már nem tudjuk elkülöníteni egymástól oly tisztán eszméit az egyik oldalon, és ezen eszmék keletkezésének történeti-kulturális kontextusát a másikon. Mint a logika és a nyelv filozófiájának dokumentumai, a *Tractatus* és a *Philosophical Investigations* önálló művek és azok is maradnak. Mint bizonyos intellektuális problémák megoldásai azonban, Ludwig Wittgenstein nézetei — mint bármely más filozófusé — csak úgy lesznek teljesen érthetők, ha történelmi és kulturális hátterük azon elemeivel kapcsolatban szemléljük őket, melyek integráns részét alkották eredeti problémafelvetésüknek.

JEGYZETEK

1. Forrásokra vonatkozóan lásd a könyv végén közölt Válogatott Bibliográfiát.
2. Wittgenstein, *Tractatus*, a szerző előszava.
3. Lásd H. Stuart Hughes, *Consciousness and Society*, p. 399.
4. Lásd Stephen Toulmin címadó esszejét, in: H.H. Rhys, *Seventeenth-Century Science and the Arts*.
5. Ezt a címet adta Kraus saját, az első világháborúról szóló drámájának. Lásd még Frank Field, *The Last Days of Mankind*.
6. Még Norman Malcolm Wittgensteinről szóló személyes visszaemlékezése is, összes erőnyei ellenére, homályban hagyja a Wittgenstein az ember és Wittgenstein filozófiai álláspontja közötti kapcsolatokat.
7. Kosovo–Metohija és Macedonia térségében 1968-ban megtett utazásom során tapasztaltam, hogy húsz évvel a második világháború után, még a tizes-huszas éveikben lévő fiatal emberek is folyékonyan beszéltek törökül. (S.E.T.)

8. Bruno Walter, *Theme and Variations*, p. 86.
9. Schönbergről és Krausról lásd a 4. fejezetet.
10. A kifejezés Kraustól származik: lásd a 3. fejezetet.
11. E körről és érdeklődéséről talán a legjobb képet John Maynard Keynes adta a *Two Memoirs*-ban közölt esszéjében, „*My Early Beliefs*”.
12. Lásd B. Russell, *Autobiography*, Vols. I–II, és az e visszaemlékezésekkel közölt levelezést. További értékes, eddig publikálatlan darabok a Russel és Wittgenstein közötti levélváltásokból: *Russell papers at Macmaster University*, Hamilton, Ontario.
13. Főként Russell Wittgenstein későbbi filozófiai munkásságára vonatkozó megjegyzéseire utalok, melyek 1946–47-ben, a *Moral Sciences Cambridge University Club*-ban lezajlott beszélgetésekben hangzottak el; továbbá egy az oxfordi egyetemen, az ötvenes évek elején lezajlott vitában. (S.E.T.)
14. Richard Braithwaite személyes közlése; a szöveg nem biztos, hogy pontos, hiszen a jelentés bizalmas jellegű dokumentum, de a parafrázis megbízható. (S.E.T.)
15. Személyes emlékek az 1946 január és 1947 június közötti időszakból, mely után Wittgenstein visszavonult professzori állásából és teljesen magányos életet folytatott. (S.E.T.)
16. Wittgenstein, *Tractatus*, a szerző előszava.
17. Ez igaz valamennyi a *Tractatus*-ra vonatkozó jelentősebb kommentárra, különösen azokra, melyek, amint azt nevezük, „átvett értelmezésre” építenek – így pl. Max Block-é és Elizabeth Anscombe-é.
18. Beszélgetések Bécsben, 1969 telén–tavaszán (A.S.J.). Lásd még Ludwig Haensel, *Begegnungen und Auseinandersetzungen*, p. 357.
19. Paul Engelmann, *Letters from Ludwig Wittgenstein, with a Memoir*; és G.H. von Wright, „Ludwig Wittgenstein, a Biographical Sketch”, in *Philosophical Review*, Vol. 64.
20. Lásd az Engelmann-nal folytatott levelezést.
21. G.E.M. Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, p. 12.
22. Engelmann, op. cit., pp. 123–132.
23. M.O.C. Drury, „A Symposium”, in K.T. Fann, ed., *Ludwig Wittgenstein: The Man and His Philosophy*, p. 70.
24. Anscombe, loc. cit.
25. Lásd Patrick Gardiner, *Schopenhauer*, pp. 275–82; Anscombe, op. cit., pp. 11 f, 168 f; Janik, „Schopenhauer and the Early Wittgenstein”, in *Philosophical Studies*, Vol. 15.
26. Erich Heller, „Ludwig Wittgenstein: Unphilosophical Notes”, in Fann, op. cit., pp. 89–106; lásd még pp. 64–66. Wenner Kraft, „Ludwig Wittgenstein und Karl Kraus”, *Neue Deutsche Rundschau*, Vol. 72.
27. Erik Stenius, *Wittgenstein's Tractatus: A Critical Exposition*, pp. 214–26; továbbá S. Morris Engel, *Wittgenstein's Doctrine of the Tyranny of Language*.
28. Lásd Stephen Toulmin, „From Logical Analysis to Conceptual History”, in Achinstein and Barker, *The Legacy of Logical Positivism*.
29. D.F. Pears, *Wittgenstein*.
30. *Tractatus*, a szerzői előszó.

31. S.E.T. és A.S.J. személyes, egymástól független beszélgetései von Wright professzorral. Jóllehet, e megjegyzést kiragadtuk kontextusából, mondanivalója nyilvánvalóan alkalmazható az itt tárgyaltakra.
32. Heinrich Hertz, *The Principles of Mechanics*, főként a Bevezetés. Lásd *Gesammelte Werke*; továbbá ugyanennek hasznosítható angol kiadása Robert S. Cohen által.
33. Lásd Josef Rufer, *The Works of Arnold Schoenberg: A Catalog of His Compositions, Writings and Paintings*.